

Mülzak Hadis ve Metindeki İlette Dair Geçmiş ve Günümüzden İki Örneğin Tahlîli

Mehmet Ali ÇALGAN*

“al-Hadith al Mulzaq and
the ‘Illah in the Text and the
Analysis of Two Examples
from the Past and the Pre-
sent”

Abstract: Mistakes in hadith transmission has taken place both in the past and contemporary times. Hadith scholars spent considerable efforts in order to determine and correct these mistakes, explain their nature and develop terms. In this study, two hadith with mistake, which arose from mixing two separate but similar hadith together, one of which is in İbn Hibbân’s work titled *Kitābu’l-Mecrūhîn* and the other is in a tafseer work published by Presidency of Religious Affairs titled *Kur’an Yolu* have been examined closely. The nature of the mistake in these two hadith has been discussed in the context of some terms in hadith methodology. Furthermore, mulzaq hadith, its definition and its usage in hadith works have been examined and this hadith term has been introduced.

Citation: Mehmet Ali ÇALGAN, “Mülzak Hadis ve Metindeki İlette Dair Geçmiş ve Günümüzden İki Örneğin Tahlîli” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/2, 2021, pp. 255-270.

Keywords: Hadith, ‘Illah, Mulzaq, Kitāb al-Mecrūhîn, Muslim, Kur’an Yolu.

I. Giriş

Geçmişte ve günümüzde hadislerin nakillerinde hatalar yapılagelmiştir. Bu hataların tespiti ve tashihi elbette büyük önem arz etmektedir. Söz konusu hataların mahiyetini anlamak ve bu hataları belli kavramlarla ifade edebilmek de gerekmektedir. Bu sebeple, hadis usûlünde pek çok ıstılah geliştirilmiştir.

Bu çalışmada metinleri birbirine benzeyen müttefekun aleyh iki hadisin metinlerinin birbirleriyle hata sonucunda karıştırılması ile ortaya çıkan hatalı bir hadise biri geçmişten, biri günümüzden dikkat çekici iki örnek verilerek bu hatanın mahiyeti ve hadis usûlündeki çeşitli kavramlarla alakası incelenecektir. Aynı zamanda, nadir kullanılan bir hadis ıstılahı olan mülzak hadisin de tarifi, delâleti ve kaynaklarda kullanım biçimi araştırılarak bu hadis ıstılahı tanıtmaya çalışılacaktır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniv., İslami İlimler Fak., Hadis, ADIYAMAN,
mehmetcalgan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5780-5067

Geliş: 13.11.2021

Yayın: 31.12.2021

İncelediğimiz birinci örnek İbn Hibbân'ın *Kitâbu'l-Mecrûhîn* adlı zayıf râvîleri tanıttığı eserinde geçmektedir. Resûlüllâh'ın (s.a.v.) süt içmesinin metinlerinde ortak olarak yer aldığı iki hadisin birbiriyle karıştırıldığı bir örneği nakleden İbn Hibbân hatayı yapan râvînin aslında İbn Abbâs'a (r.a.) ait bir hadisi yanlışlıkla Enes'e (r.a.) ait bir hadise ilzak ettiğini belirtir.¹

İncelediğimiz ikinci örnek ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan, ilk baskısı 2003, son baskısı 2019 senesinde gerçekleşen ve ülkemizde oldukça yaygın bir şekilde okunan *Kur'an Yolu* isimli tefsir çalışmasında bulunmaktadır. Kulun tövbesinden dolayı Cenâb-ı Hakk'ın memnuniyetini, devesini kaybedip tekrar bulan bir kişinin memnuniyeti ile karşılaştıran bir hadis ile çocuğunu kaybetmiş bir annenin çocuğuna duyduğu merhamet ile Cenâb-ı Hakk'ın kullarına merhametini karşılaştıran diğer bir hadisin karıştırılması, bununla kalınmayıp metinde ilave bazı değişikliklerin de yapılması neticesinde ortaya çıkan hatalı bir hadis ele alınmıştır.

Makalenin ilk yarısında mezkûr iki örnek incelenmiştir. İkinci yarısında ise bu hatalı hadis örneklerinde ortaya çıkan hatanın mahiyeti, hadis usûlünde bulunan müdrecül-İsnâd, sülûkû'l-câdde, maktûbu's-sened ve mülzak hadis kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Bu kavramların her biri hakkında sırayla bilgi verilip incelediğimiz hataların bu kavramlarla alakası tartışılmıştır. Ayrıca, mülzak hadis hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada daha geniş izah edileceği üzere, karıştırılan iki hadisin metin benzerliğinden dolayı, incelenen iki örnekteki hatanın, râvînin senedde veya metinde yaptığı bir hata olarak değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, *Kur'an Yolu*'ndaki örnekte metinde yapılan ilave değişiklik tamamen metinle alakalı bir hata teşkil etmektedir.

Bu çalışmada ele aldığımız iki örnek, iki ayrı çalışmamızda² karşımıza çıkan örnekler olup söz konusu çalışmalarda bu örnekler sadece pek çok örnek arasında yer almış ve bu örneklerdeki hatanın mahiyeti, müstakil ve yakından bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Bahsi geçen birinci çalışma Dr. Süleymân b. Abdullâh es-Seyf'in Suudi Arabistan'da yayınlanan *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*'de 2019 senesi 189. sayınının 97-221 sayfaları arasında yayınlanmış olan "Me'âyiri nakdi'l-metn inde'l-İmâm Ebî Hâtim b. Hibbân el-Büstî min hilâl Kitâbihî *el-Mecrûhîn* mine'l-muhaddisîn" isimli makalesinin tercümesidir. Bu makalede İbn Hibbân'ın metnini tenkid ettiği otuz dokuz hadis incelenmekte ve İbn Hibbân'ın kullandığı metin tenkidi ölçüleri tespit edilmektedir. Bahsi geçen ikinci çalışma ise, "Kur'an-Sünnet Bütünlüğü Bağlamında *Kur'an Yolu* Tefsirinde Hadis Kullanımında

¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afa ve'l-metrûkin*, thk. Hamdi Abdulmecîd Silefi, Riyad: Dârü'l-Sumey'î, 1420, I, 390, terceme no: 375.

² Tarafımızca hazırlanan her iki çalışma da muhtelif dergilerde değerlendirilme aşamasındadır.

Görülen Problemler” başlığını taşımakta, âyetlerin beyanında eksiklikler/yanlışlıklar, hadislerle yanlış istidlaller, nakil problemleri, tercüme problemleri, hadislerin hatalı izahı, hadis şerhlerine yetersiz müracaat ve yanlış nakiller, hatalı metin tenkitleri, sünnetle ilgili bazı konularda problemler, aslı kaynak yerine ikincil kaynak kullanma ve tahriçsiz hadis kullanımı başlıkları altında pek çok örneğe yer vermektedir.

İşaret edilen bu iki çalışmada şu anda incelemeye tabi tuttuğumuz iki örnekteki hatanın hadis usûlü çerçevesinde detaylı bir araştırılması yapılmamış, sadece bir hatanın varlığına ve nasıl ortaya çıktığına işaret edilmiştir. Ancak konunun öneminden dolayı bu örneklerin ve ‘mülzak hadis/مُلْزَقُ الْحَدِيثِ’ kavramının müstakil bir araştırmaya konu edilmesinde fayda mülâhaza etmiş bulunmaktayız. Çalışmamız sadece teorik bir gaye taşımamakta, aynı zamanda pratikte karşılığı olan önemli bir konuya dikkat çekmektedir. Zira günümüzde sosyal medyada hadis kullanımı oldukça problemlili olduğu gibi ilmî eserlerde de mânâyı bozan ciddi hatalara rastlanabilmektedir.

Çalışmamız hatalı örneklerin ve ilişkili usûl kavramlarının incelendiği iki bölüm ve ulaşılan önemli neticeleri içeren bir sonuç bölümünden oluşmaktadır.

II. *Kitâbu’l-Mecrûhîn* ve *Kur’an Yolu’nda Geçen İki Örnek*

A. İbn Hibbân’ın *Kitâbu’l-Mecrûhîn* İsimli Eserindeki Örnek

Konumuzla alakalı birinci örnek İbn Hibbân’ın *Kitâbu’l-Mecrûhîn* isimli eserinde geçmektedir.³ Hatalı nakledilen hadisi incelemeden önce birbirine karıştırılan iki müttefekun aleyh hadisi görmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Doğru Hadis 1

Buhârî, el-Câmi’u’s-Sahîh’inde Ebû Yemân-Şu‘ayb-Zühri-Enes b. Mâlik târikiyle şu hadisi nakleder: “Resûlüllâh (s.a.v.) Enes b. Mâlik’in mahallesinde iken O’nun için evde bulunan bir koyunun sütü sağılmış, mahalledeki bir kuyunun suyu ile karıştırılmıştı. Süt kabını Resûlüllâh’a verdi, O da sütü içti. Kabı ağzından çektiği sırada sağında bir bedevî solunda ise Ebû Bekr bulunuyordu. Ömer, (Hz. Peygamber’in) bedevîye (kabı) vereceğinden korkarak “Ya Resûlüllâh, yanında olan Ebû Bekr’e ver” dedi. Resûlüllâh ise sağında bulunan bedevîye (kabı) vererek “Sağdan (başlanır).” buyurdu.”⁴

Mezkûr hadis *Kütüb-i Sitte*’nin çoğunda yer almaktadır.⁵

³ İbn Hibbân ve bu eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Raviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2014.

⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. thk. Muhammed Zühre b. Nâsir, b.y.: Dârü Tavki’n-Necât, 1422, “Müsâkat”, 2, hadis no: 2352.

⁵ Buhârî, “Müsâkat”, 2, hadis no: 2352; “Hibe”, 3, hadis no: 2571; “Eşribe”, 14, hadis no: 5612; “Eşribe”, 18, hadis no: 5619; Müslim, “Eşribe”, 124, 125, 126 (toplam dokuz târik), hadis no:

Doğru Hadis 2

Buhârî, *Sahih*'inde Yahyâ b. Bükeyr, Kuteybe-Leys-'Ukayl-Zührî-'Ubeydullâh b. Abdullâh b. Utbe-İbn Abbâs tarikiyle şu hadisi nakleder: "Resûlüllâh (s.a.v.) süt için ağzını (suyla) çalkaladı ve "(Sütün) yağı vardır (bu sebeple ağzın temizlenmesi gerekir)." buyurdu." Yûnus ve Sâlih b. Keysân bu hadisi Zührî'den nakletmekle Ukayl'a mutabaat etmiştir.⁶

Mezkûr hadis *Kütüb-i Sitt'e*'nin tümünde yer almaktadır.⁷

Hatalı Hadis

İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de Zem'a b. Sâlih isimli râvînin tercesmesinde İbn Kuteybe-Muhammed b. Yahyâ-Ebû Âsım-Zem'a b. Sâlih-Zührî-Enes b. Mâlik tarikiyle şu hadisi nakleder: "Resûlüllâh için bir koyunun sütü sağıldı. O (s.a.v.) süttten içti, sonra su isteyip ağzını çalkaladı ve '(sütün) yağı vardır' buyurdu."⁸

Mezkûr hadis İbn Mâce'nin *Sünen*'inde de aynı şekilde Zem'a b. Sâlih-Zührî-Enes b. Mâlik tarikiyle ve aynı hatalı metinle yer almaktadır.⁹

İbn Hibbân, hatalı hadisi naklettikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Bu fahiş bir hatadır. Hadisin "sütü sağıldı" kısmına kadarında râvî isabet etmiştir. "sonra su isteyip ağzını çalkaladı ve (sütün) yağı vardır dedi" kısmı ise Zührî tarafından Ubeydullâh b. Abdullâh-İbn Abbâs tarikiyle nakledilmektedir.¹⁰ Hadisin baş tarafının devamı ise şu şekildedir: "Ebû Bekr solunda, bir bedevî ise sağındaydı. (Hz. Peygamber) Bedeviye uzatarak 'önce sağdan' buyurdu."¹¹ Dolayısıyla râvî, Enes'in hadisinin baş tarafını getirmiş, ardından İbn Abbâs'ın hadisinin baş tarafını zikretmiştir (فَجَاءَهُ بِأَوَّلِ حَدِيثٍ)¹² أَنَسِ وَأَلْزَقَ بِهِ حَدِيثَ بَنِ عَبَّاسٍ".¹²

Dârekutnî, söz konusu hatalı rivâyete *İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* isimli eserinde yer vermiş, Zem'a b. Sâlih'in burada vehm ettiğini,

2029; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts., "Eşribe", 19, hadis no: 3726; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre. *Sünenü'l-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998, "Eşribe", 19, hadis no: 1893; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. *Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, "Eşribe", 22, hadis no: 3425.

⁶ Buhârî, "Vudû", 52, hadis no: 211.

⁷ Buhârî, "Vudû", 52, hadis no: 211; "Eşribe", 12, hadis no: 5609; Müslim, "Hayz", 95 (toplam beş tarif), hadis no: 358; Ebû Dâvûd, "Tahâre", 78, hadis no: 196; Tirmizî, "Tahâre", 66, hadis no: 89; Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986, "Tahâre", 125, hadis no: 187; İbn Mâce, "Tahâre", 68, hadis no: 498.

⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 390, terceme no: 375.

⁹ İbn Mâce, "Tahâre", 68, hadis no: 501.

¹⁰ Yukarıda tahrirci verilmişti.

¹¹ Yukarıda tahrirci verilmişti.

¹² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 390.

doğru tarîkin Zührî-Ubeydullâh-İbn Abbâs olduğunu belirtmiştir.¹³ İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl* isimli eserinde mezkûr râvînin başka hatalı rivâyetlerine örnekler vermişse de bu rivâyete yer vermemiştir.¹⁴

İbn Hibbân, söz konusu râvînin tercemesinde hadislerde farkında olmadan hata yapan salih bir kişi olduğunu, sonunda meşhur insanlardan naklettiği münker hadislerinin çoğaldığını ve Abdurrahmân'ın (b. Mehdi) önce ondan hadis naklederken bu sebeple onu terk ettiğini belirtir. İbn Hibbân'ın haber verdiğine göre Yahyâ b. Ma'in de bu râvî hakkında zayıf demiştir.¹⁵

Mizzî, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* isimli etraf türü eserinde Zem'a b. Sâlih-Zührî-Enes b. Mâlik alt başlığında *Sünen-i İbn Mâc'* de bu isnadla yer alan hatalı hadise işaret etmiş, ancak ağzını yıkamayı anlatan bu metne ait mahfûz olan rivâyetin pek çok kişinin Zührî'den naklettiği Ubeydullâh b. Abdullâh b. Utbe-İbn Abbâs tarîki olduğunu belirtmiş ve bu tarikle ağzın yıkanması metninin nakledildiği *Kütüb-i Sitt'e* de geçen diğer hadislere işaret etmiştir.¹⁶ Mizzi'nin bu kıymetli eseri *Kütüb-i Sitte* özelinde muhaddislerin râvîlerin merviyât bilgisine vukûfiyetlerini ve bu yolla hatalı hadisleri tespit edebilmelerini göstermesi açısından önemlidir.

B. Diyanet Kur'an Yolu Tefsirindeki Örnek

Konumuzla alakalı ikinci örnek Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan, ilk baskısı 2003, son baskısı 2019 senesinde gerçekleşen, toplam yedi baskısı olan ve ülkemizde oldukça yaygın bir şekilde okunan *Kur'an Yolu* isimli tefsir çalışmasında geçmektedir. Yine, hatalı nakledilen hadisi incelemeden önce birbirine karıştırılan iki müttefekun aleyh hadisi görmek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Doğru Hadis 1

“Kulunun tövbe etmesinden dolayı yüce Allah'ın duyduğu memnuniyet, birinizin ıssız çölde kaybettiği devesini bulduğu zaman duyduğu sevincinden daha fazladır.”¹⁷

¹³ Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzür-rahmân Silefi, Riyad: Daru Taybe 1985, XII, 180, no: 2589.

¹⁴ Ebü Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, thk. Adil Abdulmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1418, IV, 197.

¹⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 390. Söz konusu râvî hakkında bilgi için bkz. Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve'ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts., III, 624; Ebü Abdullâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizanü'l-îtidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Biccâvî, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts., II, 81.

¹⁶ Ebü'l-Haccâc Cemaleddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf Mizzi, *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şerefüddîn, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403, I, 377, no: 1483.

¹⁷ Buhârî, “Daavât”, 4; Müslim, “Tevbe”, 3.

Doğru Hadis 2

“Rasûlullâh’a (s.a.v.) (ayrı düştüğü) çocuğuna duyduğu hasretten dolayı rastladığı her çocuğu kucağına alan, göğsüne bastırıp emziren bir kadının da aralarında bulunduğu bir esir grubunu getirdiler. Rasûlullâh çevresindekilere: “Bu kadının çocuğunu ateşe atacağına ihtimal verir misiniz?” diye sordu. Aslâ, atmaz! dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “İşte yüce Allah kullarına, bu kadının çocuğuna olan merhametinden daha merhametlidir” buyurdu.”¹⁸

Hatalı Hadis:

Yukarıdaki iki müttefekun aleyh hadisin birbirlerine karıştırılması neticesinde ortaya çıkan hatalı hadis *Kur’an Yolu* isimli tefsir çalışmasında şu şekilde yer almaktadır: “Hz. Peygamber’in çeşitli vesilelerle belirttiği üzere Allah Teâlâ, engin merhametinden dolayı, kullarının tövbe edip bağış dileyerek yanlışlardan dönmesini ister; O’nun bu müsbet davranıştan duyduğu memnuniyet, Resûlullâh’ın teşbihiyle ağır bir savaş sırasında kaybettiği çocuğu için çırpınan annenin, onu bulduğu andaki sevincinden daha büyüktür (Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Tevbe”, 22; İbn Mâce, “Zühd”, 35).”¹⁹

Dikkat edilirse, mezkûr metinde gerçekleşen hata, öncelikle müttefekun aleyh olan iki hadisin birbiriyle karıştırılması (yanlışlıkla birinin yerine diğersinin kullanılması) şeklinde gerçekleşmiştir. Cenâb-ı Hak’ın kulunun tövbesinden duyduğu memnuniyet, devesini kaybedip de tekrar bulan bir kişinin duyduğu memnuniyet ile mukayese edilecekken hadisin ikinci yarısında yanlışlıkla, devesini kaybeden kişiden bahseden hadis yerine bebeğini kaybeden bir annenin anlatıldığı hadise geçilmiştir. Bu yönüyle, iki hadis birbirine karıştırılmış olmakta ve İbn Hibbân’ın verdiği örnek ile aynı durum ortaya çıkmaktadır.

Ancak metinde yapılan hata bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Ayrıca, metnin ikinci yarısında yanlışlıkla kullanılan hadisin de tamamen hatalı bir şekilde, farklı bir siyakla nakledildiği görülmektedir. Zira hatalı metinde sanki anne bebeğini bulmuş iken doğru hadiste bahsi geçen anne bebeğini aslında bulamamaktadır. Resûlullâh (s.a.v.) bu annenin bebeğini bulmasından dolayı duyduğu memnuniyete değil, bulamamasından dolayı hissettiği merhamete dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla, bu ikinci hata neticesinde hadis metnine aslı olmayan bir takım bilgiler eklenmiş olmaktadır.

C. Değerlendirme

Gerek *Kitâbu’l-Mecrûhîn*’de, gerekse *Kur’an Yolu*’nda yer alan iki örnekte yapılan yanlışlık kasten değil, yanlışlıkla gerçekleşmiştir. *Kur’an Yolu*’ndaki örnekte, sahîh hadislerin birbirlerine karıştırılmasına ilaveten,

¹⁸ Buhârî, “Edeb”, 18; Müslim, “Tevbe”, 22.

¹⁹ Karaman, Hayreddin vd., *Kur’an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2019, II, 406, En’âm sûresi 46-47. âyetlerin tefsirinde.

yanlışlıkla kullanılan ikinci hadisin metninin siyakının da tamamen değiştirilmesi söz konusudur. Dolayısıyla, ortaya çıkan sentez metin, birleştirilen iki hadisin de içermediği yeni bir muhteva kazanmıştır.

II. Örneklerde Görülen Metindeki İletin Mahiyetinin Tahlili

Bu bölümde, incelediğimiz iki örnekteki hataların mahiyeti ve hadis usûlündeki çeşitli kavramlarla irtibatı değerlendirilecektir. Bu kapsamda, müdrecü'l-isnâd, sülûk'ül-câdde, maktûbu's-sened ve mülzak hadis kavramları hakkında bilgi verilip incelediğimiz hataların bu kavramlarla alakası tartışılacaktır.

Öncelikle incelediğimiz iki hadisteki hatanın daha rahat anlaşılması için bu hadislerin doğru ve hatalı sened ve metinleri iki tablo halinde aşağıda gösterilmiştir. Daha sonra mezkûr hadis usûlü kavramlarının her biri hakkında ayrı bir alt başlıkta bilgi verildikten sonra incelediğimiz örneklerdeki hatanın hakkında bilgi verilen kavramla alakası değerlendirilmiştir.

Tablo 1: *Kitâbu'l-Mecrûhin*'deki İletli Hadis

	Doğru Hadis 1	Doğru Hadis 2	Hatalı Hadis
Metin	B-A	B-C	B-C
	Süt içme-Kabı sağdakine verme	Süt içme-Ağzı çalkalama	Süt içme-Ağzı çalkalama
Sened	Sened 1	Sened 2	Sened 1
	Zühri-Enes	Zühri-Ubeydullah-Ibn Abbâs	Zühri-Enes

Tablo 2: *Kur'an Yolu*'ndaki İletli Hadis

	Doğru Hadis 1	Doğru Hadis 2	Hatalı Hadis
Metin	A	B	a-b
	Allah'ın Tövbeden hoşnutluğu	Allah'ın ve kadının merhameti	Tövbe, çocuğunu kaybeden kadın
Sened	Sened 1	Sened 2	Sened 2
	Buhâri, "Daavât", 4	Buhâri, "Edeb", 18	Buhâri, "Edeb", 18

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde *Kitâbu'l-Mecrûhin*'deki örnekte hatalı hadisin metninin 2 nolu doğru hadisin metni ile aynı olduğu görülmektedir. *Kur'an Yolu*'ndaki örnekte ise hatalı hadisteki metin doğru hadislerden her hangi birisinin metniyle tam olarak mutabık olmayıp her iki doğru hadisten bir parça içermektedir. Bu duruma ilaveten metinde değişiklik yapmak (annenin çocuğuna kavuşması, annenin merhametinin memnuniyete çevrilmesi) suretiyle bir hata daha yapılmıştır. Dolayısıyla, hatalı metin bir yandan iki sahîh hadisin metinlerinden birer parça, bir yandan da tamamen asılsız yeni bir parça ihtiva etmektedir.

A. Müdrecü'l-İsnad

Senedinde ya da metninde fazlalık bulunan hadise müdrec denilmektedir.²⁰ Müdrecü'l-isnad'ın çeşitli şekillerinden birisinde râvinin yanında iki ayrı isnada sahip iki ayrı hadis bulunur. Râvi bu iki metni senedlerden biriyle rivâyet edebilir veya metinlerden birini o metne ait olan senedle nakleder ancak onda

²⁰ Mehmet Efendioğlu, "Müdrec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Kasım 2021).

şöyle bir fark bulunduğu söylenebilir. Suyûtî'nin müdrecül'-isnâd için verdiği örnekte iki metinden gelen cümlecikler birbirlerine uyumlu olup oluşan yeni metin mâna açısından tutarlı bir bütün teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle, hatalı metnin senedleri farklı olsa da metin olarak hepsi Resûlüllâh'a ait anlamlı bir bütün oluşturmaktadırlar. Ancak bu durum *Kur'an Yolu*'nda yer alan örnek için söz konusu değildir.²⁵ Zira orada iki farklı mukayese (devesini kaybedip tekrar bulan kişi ile Cenâb-ı Hakk'ın memnuniyeti ve çocuğunu kaybeden anne ile Cenâb-ı Hakk'ın merhameti) bölünüp yanlış bir şekilde bir araya getirilmiş (çocuğunu kaybedip bulan anne ile Cenâb-ı Hakk'ın memnuniyeti) ve ortaya Resûlüllâh'dan gelen anlamlı bir ifade çıkmamıştır. Diğer bir ifadeyle, iki metin uyumsuz bir şekilde birleşmiş ve tutarlı bir mâna sağlanmamıştır.

B. Sülûkü'l-Câdde

Suyûtî, Hâkim'in illet çeşitleri ile ilgili verdiği bilgileri paylaşırken dokuzuncu çeşidi şöyle izah eder: "Bir tarîk meşhur olur. O tarîkteki râvîlerden birisi bu meşhur tarîkten başka bir tarikle bir hadis rivâyet eder. Söz konusu hadisi nakleden birisi bu meşhur tarîkten, yani câddeden, dolayı hataya düşer."²⁶ Bu izahta 'câdde' bir tarîkin meşhur olduğu için aldığı isimdir. Sülûkü'l-câdde ise câddeyi, yani sık kullanılan ve bilinen meşhur tarîki izlemek, yani bu kanalla hadis rivâyet etmek anlamına gelmektedir. Ancak her zaman bu meşhur yoldan hadis rivâyet edilmez. Bu durumda bir râvî alışıktığı için yanlışlıkla, doğru tarîk yerine bu meşhur yoldan rivâyet ederse senedde hata yapılmış olur.

Sülûkü'l-câdde konusunda bir araştırması bulunan Düzenli, bu kavramı "Bir râvînin kendi nezdinde meşhur olmayan isnadı, zabtının zayıf olması dolayısıyla meşhur olan bir isnadı ile değiştirmesi/uyarlaması,"²⁷ "râvînin zabt zayıflığı vb. sebeplerle bir isnadı terk ederek, rivâyeti alışılacağı isnadla nakletmesi, yani "meşhur isnad(ın) uyarlaması"²⁸ şeklinde tarif etmiştir.

Suyûtî bu hata çeşidine şu misâli vermiştir: Münzir b. Abdullâh, Abdulaziz-Abdullâh b. Dînâr-İbn Ömer tarîkiyle Resûlüllâh'ın namaza başladığında sübhaneke duasını okumasıyla ilgili bir hadis nakletmiştir. Ancak Münzir burada câddeye uymuştur, yani meşhur olan ve sıkça kullanılan Abdullâh b. Dînâr-İbn Ömer tarîkini zikretmiştir. Hâlbuki bu metnin nakledildiği doğru tarîk Abdulaziz-Abdullâh b. Fadl-A'rec-Ubeydullâh b. Ebî Râfi'-Ali tarîkidir.²⁹

²⁵ Bu tahlilde çocuğunu kaybeden annenin çocuğunu bulmasına dair metindeki diğer hatayı görmezden gelerek sadece iki metnin sağlıklı bir şekilde birleşip birleşmediği ile ilgileniyoruz.

²⁶ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 299.

²⁷ Muhittin Düzenli, "Bir Tenkit Terimi Olarak 'Sülûkü'l-Câdde'", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 30 (2013), ss. 1-23, s. 6.

²⁸ Düzenli, "Bir Tenkit Terimi Olarak 'Sülûkü'l-Câdde'", 22.

²⁹ Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 299.

Konunun daha iyi anlaşılması için Düzenli'nin İbn Ebî Hâtim'in *İlel* isimli eserinden naklettiği bir örneği incelemek faydalı olacaktır: “Babama (Ebû Hâtim er-Râzî'ye) İbn Ebî Zî'b (v. 159/776) – Üseyd b. Ebî Üseyd (v. ?) – Abdullâh b. Ebû Katâde (v. 95/713) – Câbir (v. 78/697) –Hz. Peygamber (s.a.v.) isnadıyla nakledilen “Kim cumayı (cuma namazını) özürsüz üç kere terkederse kalbi mühürlenir” hadisini sorduğumda bana şöyle cevap verdi: “(Bu rivâyeti) Derâverdî (v. 186/802), Üseyd (v. ?) –İbn Ebî Katâde (v. 95/713) – Babası (Hâris b. Rebî' es-Sülemî) (v. 54/673) – Hz. Peygamber isnadıyla nakletmiştir.” Babama “Öyleyse hangisi doğrudur?” dedim. Bana “İbn Ebî Zî'b Derâverdî'den daha ahfazdır. Dolayısıyla o(nun rivâyeti) doğruya daha yakındır. Derâverdî sanki burada meşhur yola tutunmuştur” dedi.”³⁰ Ebû Hâtim, İbn Ebî Zî'b'in zabtının daha kuvvetli olmasına binaen hadisin Cabir'den (r.a.) geldiğine kanaat getirmiştir. Derâverdî isimli râvînin hata yapmasına sebep olarak Abdullâh b. Ebû Katâde-Babası tarîkinin, Abdullâh b. Ebû Katâde-Cabir tarîkine nispetle daha meşhur olmasına dikkat çekmiştir. Gerçekten de Abdullâh b. Ebû Katâde'nin, naklettiği hadislerin çoğunu babasından naklettiği görülmektedir.³¹

Bu bilgiler ışığında *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de yer alan örneğe baktığımızda Zem'a b. Sâlih isimli râvînin Zührî-Ubeydullâh-İbn Abbâs tarîki yerine yanlışlıkla Zührî-Enes tarîkini kullandığı görülmektedir. Bu iki tarîkin kullanılış sıklıklarına Mizzî'nin *Tuhfetü'l-eshrâf* isimli eserinde baktığımız zaman Zührî-Ubeydullâh-İbn Abbâs tarîkinin 27 hadiste geçtiği,³² Zührî-Enes tarîkinin ise 98 hadiste geçtiği³³ dolayısıyla gerçekten bu son tarîkin meşhur bir 'câdde' olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada bir hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir. Acaba Zem'a b. Sâlih isimli râvînin hataya düşmesinde sadece Zührî-Enes tarîkinin, Zührî-Ubeydullâh-İbn Abbâs tarîkine göre daha yaygın olması mı etkili olmuştur yoksa iki hadisin metinlerinin büyük oranda benzer olması da etkili olmuş mudur? İbn Ebî Hâtim'den nakledilen yukarıdaki örnek hatırlanacak olursa, Derâverdî isimli râvînin hatası doğru tarîk yerine yanlışlıkla yaygın tarîkle nakletmesidir, ancak bu yaygın tarîkle nakledilen ve metni de doğru tarîkle nakledilene benzer olan bir hadisten bahsedilmemektedir. Diğer bir ifadeyle, sülûkü'l-câdde şeklinde bir hatanın gerçekleşmesi için 'câdde' yoluyla nakledilen ve metni benzerlik taşıyan bir hadisin olması şart değildir. Râvînin yanlışmasının tek sebebi az kullanılan mahfuz tarîk yerine meşhur tarîki

³⁰ Düzenli, “Bir Tenkit Terimi Olarak 'Sülûkü'l-Câdde'”, 12 (İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *İlelül-hadis*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1985, I, 203'den naklen).

³¹ Düzenli, “Bir Tenkit Terimi Olarak 'Sülûkü'l-Câdde'”, 12; Mizzî, *Tuhfetü'l-eshrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, IX, 247-259.

³² Mizzî, *Tuhfetü'l-eshrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, V, 57-70 (5833-5859 nolu hadisler arası).

³³ Mizzî, *Tuhfetü'l-eshrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*, I, 375-401 (1475-1572 nolu hadisler arası).

(câddeyi) zikretmesidir. Ancak *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen örnekte bu yaygın tarikle nakledilen ve metni çok benzeyen bir başka hadis mevcuttur ve metindeki bu büyük benzerlik de râvinin yanılmasına sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla, aslında iki ihtimal söz konusu olmaktadır.

Birinci ihtimale göre, râvî sût içtikten sonra ağzı çalkalamayı anlatan metni rivâyet etmek istemiş, ancak bu metnin tariki diğerine göre az kullanıldığı için 'câddeye uymuş' ve neticede metinde isabet etmiş, ancak senedde hata yapmıştır. Bu durumda, illet senedde olmaktadır. İkinci ihtimale göre ise ki bu ihtimal metinlerin benzerliğinden kaynaklanmaktadır, râvî sûtü içtikten sonra sağdaki bedevîye verildiğini anlatan metni rivâyet etmek istemiş ve bu metne ait olan doğru tariki/câddeyi zikretmiş, ancak metinlerin benzerliğinden dolayı metni doğru hatırlayamamış ve metinleri birbirleriyle karıştırarak hata yapmıştır. Bu durumda, illet metinde olmaktadır. Görüldüğü üzere, bu ikinci *ih-timal her sülûkü'l-câdde tarzı hatada söz konusu olmayıp sadece metinlerin benzerliği durumunda ortaya çıkabilmektedir.*

Kur'an Yolu'nda yer alan örnekte ise, müellifler senedin sık kullanılması gibi bir sebepten dolayı hata yapmış değillerdir, dolayısıyla sülûkü'l-câdde tarzı bir hatadan bahsedilmesi mümkün değildir.

C. Maktûbu's-sened

İncelediğimiz örnekler bir yönüyle isnadın maktûb olması sayılabilir. Zira bir hadisin isnadının kısmen ya da tamamen değiştirilmesi de maktûb hadisin kapsamına dâhil edilmektedir. Meselâ, bir râvî Zührî-Sa'îd b. Müseyyeb-Ebû Hüreyre isnadı ile nakledilen bir hadisi Zührî-Sâlim b. Abdullâh b. Ömer-Babası isnadı ile naklederse bu şekilde bir hata doğmuş olur.³⁴ Görüldüğü gibi, gerek *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen örnekte, gerekse sülûkü'l-câdde kısmında geçen örneklerde bu tarz bir değişim söz konusudur. Düzenli de, sülûkü'l-câdde tarzı hataların maktûb hadis kapsamında da değerlendirilebileceğine değinmiştir.³⁵

Ancak dikkat edilirse, sülûkü'l-câddenin isnadın maktûb olmasının özel bir durumu, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen örneğin ise sülûkü'l-câddenin özel bir durumu olduğu anlaşılır. Zira sülûkü'l-câdde tarzı bir hatada isnad maktûb olmuştur ancak değiştirilen isnad herhangi bir isnad değil, 'câdde' denebilecek meşhur bir isnad olmalıdır. Dolayısıyla, her isnadı maktûb olan hadis sülûkü'l-câdde kapsamında değerlendirilemez. Öte yandan, yukarıda bahsi geçtiği üzere, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen örnekte iki hadisin metinleri birbirine benzerdir. Her sülûkü'l-câdde hatasında böyle bir benzerliğin olması söz konusu değildir. Meşhur tarik ile pek çok hadis nakledilebilir ancak bunların arasında mahfuz olan tarikle nakledilen metne benzer hiçbir metin bulunmayabilir de. Dolayısıyla, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen örnek, sülûkü'l-câddenin de

³⁴ Târik b. İvedullâh, *Takribu İlmi'l-hadis*, Kâhire: Dârul-Kevser 2009, 280-282.

³⁵ Düzenli, "Bir Tenkit Terimi Olarak 'Sülûkü'l-Câdde'", 20.

özel bir durumunu teşkil etmektedir. Kavramlar arasındaki bu genelden özele doğru iççelik ilişkisi, yapılan hatanın mahiyetini tam olarak tespit etmede ve hatanın senedde mi yoksa metinde mi yapıldığını belirlemede belirleyici olmaktadır.

D. Mülzak Hadis

Hatırlanacak olursa, *Kitâbu'l-Mecrûhin*'de geçen örnekte İbn Hibbân râvînin, Enes'in hadisinin baş tarafını getirdiğini, ardından İbn Abbâs'ın hadisi ile birleştirdiğini belirtmiştir (*فَجَاءَهُ بِأَوَّلِ حَدِيثِ أَنَسٍ وَأَلْزَقَ بِهِ حَدِيثَ بِنِ (عَبَّاسٍ)*).³⁶ İbn Hibbân burada ilzak etme kelimesini kullanmıştır. İlzak etme/mülzak hadis hadisçilerce zaman zaman kullanılan bir tabir olup bu tabir ile ne kast edildiği hususu, konumuz açısından önem arz etmektedir.

Abdullâh Aydın'ın "mulzak" kelimesini, "Bir kimseden gerçekte hiç rivâyet etmediği halde rivâyet etmiş gibi nakledilen, bu kimseye yamanan hadis. Bu hadis genellikle uydurma veya çok zayıf olsa da aslında makbul de olabilir. Ancak söz konusu olan râvî rivâyet etmemiştir." sözleriyle izah eder.³⁷ İncelediğimiz örneklerde, makbul hadislerin ilzak edildiği görülmektedir. Söz konusu kavram, Mücteba Uğur'a ait *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*³⁸ isimli eserde ise yer almamaktadır.

İbrahim el-Lâhim, ilzak tabirinin kullanımıyla alakalı şu bilgileri nakletmektedir: "Bu ifade râvînin rivâyet ettiği hadisi naklettiği kişiden duyamadığı manasına gelir. Yahyâ el-Kattân bu ıstılahı şöyle kullanmıştır: 'A'meş'ten hepsi mülzak olan, yani Mücahid'den işitmemiş olduğu hadisler yazdım.'³⁹ Ali b. Medîni ise şöyle demiştir: 'Yahyâ'ya İbn Ebî Arûbe'nin Katâde'den, onun da Ebû Mücliz'den naklettiği cizye konusunda uzun bir hadisi zikrettim. Yahyâ, bunun Ebû Mücliz'e yamanmış mülzak bir hadis olduğunu söyledi. Yahyâ'ya bu hadisin Katâde'den gelen sahih bir hadis olup olmadığını sorduğumda 'hayır'⁴⁰ cevabını verdi."⁴¹ Atıf yapılan kullanımlardan, mülzak haberin bir kimseye ait olmayan ancak ona nispet edilen bir haber olduğu anlaşılmaktadır. Zaten لَزَقَ kelimesinin لَصِقَ kelimesi ile aynı mânaya geldiği ve "yapışmak/yapıştırmak" anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Mütেকaddimûn muhaddislerin münker, illet gibi diğer kav-

³⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrukîn*. thk. Hamdi Abdulmecid Silefi. Riyad: Dârü'l-Sumey'î, 1420, *el-Mecrûhin*, I, 390.

³⁷ Abdullâh Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları 2015, 208.

³⁸ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları 2018.

³⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye ts., I, 241.

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, I, 236.

⁴¹ İbrahim b. Abdullâh el-Lâhim, *el-İttisâl ve'l-İnkıtâ'*, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd 1425, 447.

ramlarda da görüldüğü üzere, bu tür kavramları lügat mânasıyla kullandıkları anlaşılmaktadır.

Kitâbu'l-Mecrûhîn'de İbn Hibbân'ın bu tabiri kullanımına bakıldığında kitap genelinde on yedi defa 'mülzak' ifadesinin geçtiği görülmektedir.⁴² Meselâ, Hassân b. Gâlib isimli bir râvî hakkında İbn Hibbân يَقلِبُ الأَخْبَارَ عَلَى التِّيَقَاتِ وَيُرَوِّي عَنِ الأَثْبَاتِ المِلْزَقَاتِ لَا يَحِلُّ الإِحتِجَاجُ بِهِ بِحَالٍ وَلَا الرِّوَايَةُ عَنْهُ إِلَّا عَلَى سَبِيلِ الإِعتِبَارِ (güvenilir râvîlerin haberlerini değiştirerek nakleder, yine güvenilir râvîlerden mülzekât (onlara ait olmayan haberler) nakleder. Hiçbir şekilde onunla ihticac edilemez ve ondan itibar maksadıyla yapılması dışında nakil yapılamaz.) ifadelelerini kullanmıştır.⁴³ Yine, Hâlid b. Osmân isimli râvî hakkında İbn Hibbân يَزُوي عَنِ مَالِكِ الأَشْيَاءِ المَقْلُوبَاتِ وَيُحَدِّثُ عَنْهُ بالأَشْيَاءِ المِلْزَقَاتِ فَلَمَّا كَثُرَ مِنْهُ مَا وَصَفَتْ بِطُلِّ الإِحتِجَاجِ بِخَيْرِهِ عَنِ مَالِكِ الأَشْيَاءِ المَقْلُوبَاتِ (Mâlik'ten maktûbat ve mülzekât nakleder, bunu çok yaptığı için güvenilir râvîlere muvafakat etse dahi hata ve vehminin ağır basmasından dolayı kendisiyle ihticac etmek mümkün değildir.) ifadelelerini kullanmıştır.⁴⁴ İbn Hibbân'ın kullanımı ışığında cerh ve ta'dîl ilmine ait nadir kullanılan bu hadis istilahını daha yakından tanımak faydalı olacaktır. Bu amaçla İbn Hibbân'dan birkaç örnek aşağıda incelenerek bu tabirin kullanım sahasının anlaşılmasına çalışılacaktır.

ناثِلُ بِنِ نَجِيجِ شَيْخِ يَرْوِي عَنِ الثَّوْرِيِّ المَقْلُوبَاتِ وَعَنْ غَيْرِهِ مِنَ التِّيَقَاتِ المِلْزَقَاتِ لَا يُعْجِبُنِي الإِحتِجَاجُ بِخَيْرِهِ إِذَا انفردَ رَوَى عَنِ الثَّوْرِيِّ عَنِ بِنِ المُنْكَدِرِ عَنِ جَابِرِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَسْحَرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكَهً وَهَذَا صَحِيحٌ مِنْ كَلَامِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَكِنَّهُ لَيْسَ مِنْ حَدِيثِ بِنِ المُنْكَدِرِ وَلَا حَدِيثِ جَابِرٍ

İbn Hibbân, Nail b. Necîh isimli râvînin yukarıda paylaşılan tercemesinde bu râvînin Süfyan es-Sevrî'den maktûb (senedi ya da metni değiştirilmiş) haberler ve diğer sikalardan mülzak (onlara ait olmayan) haberler naklettiğini, teferrüd ettiğinde bu râvînin rivâyetleriyle ihticac etmekten hoşlanmadığını belirtir ve bu râvînin naklettiği bir mülzak haberi misâl getirir. Bu habere göre Resûlüllâh'ın (sav) "Sahur yapınız zira sahur yapmakta bereket vardır" buyurduğu Sevrî-İbn Münkedir-Cabir târikiyle nakledilmektedir. Ancak İbn Hibbân'ın dikkat çektiği üzere böyle bir metin Resûlüllâh'a sahîh bir şekilde başka kanallarla nispet edilmekle beraber ne İbn Münkedir'in ne de Cabir'in (r.a.) naklettiği hadisler arasında böyle bir hadis yer almamaktadır.⁴⁵ Bu ifadelerden İbn Hibbân'ın râvîlerin merviyât bilgisine ne denli hâkim olduğu açıkça görülmektedir. Buradaki mülzak haber örneğinde İbn Münkedir ve Cabir'e onlardan sahîh bir şekilde nakledilmemiş olan bir haber nispet edilmektedir. Bu örnekten mülzak hadisin sahîh bir aslının olabileceği, ancak o hadisi nakletmeyen bir râvîye nispet edildiği anlaşılmaktadır.

⁴² el-Mektebetü's-Şâmîle programı ile yapılan tarama sonucu esas alınmıştır.

⁴³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 271.

⁴⁴ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 283.

⁴⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, III, 60.

Bu çalışmada incelenen Resûlüllâh'ın (s.a.v.) sût içmesiyle alakalı örnek haberin râvîsi hakkında İbn Hibbân'ın değerlendirmesi hatırlanacak olursa İbn Hibbân bu râvînin hadislerde farkında olmadan hata yapan salih bir kişi olduğunu, ancak naklettiği münker haberler çoğalınca zayıf sayıldığını belirtmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla, mülzak haber nakleden râvî bunu kasten yapmak zorunda değildir, yanlışla neticesinde de böyle bir hata yapabilir. Ancak bu durum çoğalırsa hadisçiler tarafından terk edilmekte ve zayıf sayılmaktadır.

İbn Hibbân'ın bir râvînin tercemesinde zikrettiği şu ifade mülzak haberin tarifine işaret etmektedir: وَمِنْهَا مَا هُوَ مَلْزَقٌ بِإِسْنَانٍ لَمْ يَرَوْ ذَٰلِكَ أَلْبَيَّةَ (Bir kısmı da o haberi kesinlikle rivâyet etmemiş bir insana mülzak (nispet edilmiş/yanmanmış) haberlerdir.)⁴⁷

Zehebî'nin *Mîzânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl* isimli eserinde yaptığımız taramada mülzak kelimesinin beş defa geçtiği ve İbn Hibbân'a ait değerlendirmelerin içinde yer aldığı görülmektedir. Bu bilgi, bu tabirin daha çok İbn Hibbân tarafından kullanıldığını göstermektedir. İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl* isimli eserinde de üç defa geçtiği saptanan bu tabirin Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ve Cerir b. Abdulhamid tarafından A'meş'in hadisleri hakkında kullanıldığı görülmektedir.⁴⁸ Bu kitaptaki kullanımlar hakkında yukarıda İbrahim el-Lâhim'in kitabından yapılan nakilde bilgi verilmişti. Bu bilgilerden bu tabirin oldukça nadir bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*'de geçen ve bu çalışmada incelenen örnek, İbn Hibbân'ın da ifade ettiği üzere mülzak bir hadistir, zira hadisin ilk kısmı Enes'in (r.a.) hadisi olmakla beraber ikinci kısım İbn Abbâs'ın (r.a.) hadisidir, yani, ikinci kısım Enes'e gerçekte ait olmayıp ona mülzaktır. Diyanet *Kur'an Yolu* tefsirinde geçen ve bu çalışmada incelenen örnek de yine mülzak bir hadistir zira verilen metnin ikinci yarısının (çocuğunu kaybeden kadın) atf yapılan kaynağa (Buhârî, "Edeb", 18) nispeti doğru olmakla beraber metnin ilk yarısı aslında bu kaynağa ait değil, başka bir kaynağa (Buhârî, "Daavât", 4) aittir; dolayısıyla, metnin ilk yarısı atf yapılan kaynağa mülzaktır (gerçekte ait olmadığı halde buraya nispet edilmiştir). Ayrıca, metnin ikinci yarısında yapılan değişiklik (kadının aslında çocuğunu bulmamasına rağmen çocuğuna kavuşmuş gösterilmesi ve bu sebeple memnun oluşu) sebebiyle hadis maktûb, hadisin bu şekliyle gösterdiği teferrüd ve muhâlefet sebebiyle de münker sayılabilir.

IV. Sonuç

Mülzak hadise örnek teşkil eden ve metinlerinde illet bulunan geçmişten ve günümüzden iki örnek hadisi ve bu hadislerdeki hatanın çeşitli zayıf

⁴⁶ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 390.

⁴⁷ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 138.

⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 236, I, 241, II, 506.

hadis çeşitleriyle alakasını incelediğimiz bu çalışmada varılan neticelerden önemli olanlar aşağıda sıralanmıştır:

-Hadisçilerin seneddeki veya metindeki bir hatayı tespit edebilmelerinde râvilerin merviyât bilgisine vukûfiyetleri önemli rol oynamaktadır. Münekkîd hadisçilerin zihinlerinde ve kitaplarında büyük bir hadis veritabanı bulunmakta olup böylece hem hadis metinlerini, hem de her metnin nakledildiği maruf ve meşhur tarikleri bilebilmektedirler. İbn Hibbân'ın yukarıda zikredildiği üzere, belli bir hadisin ne İbn Münkeditr'in ne de Cabir'in (r.a.) naklettiği hadisler arasında bulunmadığını söyleyebilmesi bu bilgiye bağlıdır.

-Hadis usulünde yer alan kavramlar ve bazı zayıf hadis çeşitleri kesin sınırlarla birbirlerinden ayrılmış değillerdir, bunlar arasında belli oranda bir iççelik bulunmaktadır. İncelediğimiz örnekler, illetin mevcudiyetinden dolayı mu'allel, teferrüd ve muhâlefet etmeleri yoluyla anlaşılan hatadan dolayı münker/şaz, bir isnadla gelen metne o isnadla gelmeyen bir metni de ekledikleri için müdrecü'l-isnâd, mahfuz tarikin yerine meşhur câddeyi kullandıkları için sülûkü'l-câdde sebebiyle zayıf/illetli, senedi kısmen/tamamen değiştirdikleri için mablûbu's-sened ve sahîh bir aslı olsa da bir râvîye ait olmayan bir metni ona nispet ettikleri için mülzak demek mümkündür. Ancak iki örneğin taşıdığı bazı hususiyetler sebebiyle bu zikredilen bazı zayıf hadis türlerinin daha özel bir durumunu teşkil ettikleri anlaşılmaktadır. Meselâ, müdrecü'l-isnâdda bir araya gelen metinler uyumlu bir bütünlük arz ederken *Kur'an Yolu* tefsirinde geçen örnekte metnin uyumu bozulmuştur. Yine, karıştırılan iki hadisin metinleri oldukça benzer olduğu için râvî hem yanlışlıkla 'câddeyi kullanarak' hata yapmış olabileceği gibi metin benzerliğinden dolayı da hataya düşmüş olabilir. Ayrıca, sülûkü'l-câddenin isnadın mablub olmasının özel bir durumu olduğu da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu hata çeşitleri arasında iççeliğin yanında genelden özele doğru bir ilişki de söz konusudur.

-Sülûkü'l-câdde ile alakalı kısımda daha genişçe anlatıldığı üzere, *Kitâbu'l-Mecrûhin*'de geçen örnekte râvînin hatasının sebebi için iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimale göre râvî câddeyi izleyerek metinde isabet ettiği halde senedde hata yapmış olabilir. İkinci ihtimale göre ise metin benzerliği sebebiyle metinde isabet edip senedde hata yapmış olabilir. *Kur'an Yolu* tefsirinde geçen örnekte ise bu duruma ilaveten metinde ayrıca bir değişiklik (kadının çocuğuna kavuşması) yapıldığı için bu örnekte metinde ikinci bir hata söz konusudur.

-Geçmişte münekkîd âlimler büyük emekler harcayarak oldukça dikkatli tahliller ve başarılı hadis tenkidleri yapabilmişlerdir. Elbette hatalar da yapmış, sonradan gelenler tarafından bu hatalar düzeltilerek günümüze ulaşılmıştır. Hadis literatürü bunun sayısız misâlleriyle doludur. Günümüzde yapılan çalışmalarda da aynı titizliğin gösterilmesi son derece önem arz etmektedir. Yaygın olarak okunan ve büyük bir saygınlığa sahip olan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınladığı *Kur'an Yolu* tefsirinde böyle bir ciddi hatanın yapılması ve

2003 senedinden bugüne kadar tashih edilmemesi bu kıymetli eserin ilmi değerine gölge düşürmektedir. Bu hatanın yapılması ve gözden kaçmasında tefsiri yazan heyette bir hadisçinin yer almaması öncelikle akla gelmektedir. Kur'an-sünnet bütünlüğü düşünüldüğünde bir tefsir çalışması için oluşturulan heyete bir hadisçinin de dâhil edilmesi gerektiği açıktır. Ancak her halükârda yapılmış olması gereken redaksiyonlarda böyle hataların gözden kaçmaması gerekmektedir. *Kur'an Yolu* tefsirinde hadis kullanımı üzerine yaptığımız bir çalışmada elliyi aşkın maddi hata tespit edilmiş ve makalenin hacmi sebebiyle bunlardan en önemlileri incelenmiştir.

-Günümüzde hazırlanan İslamî ilimlerle alakalı çalışmalarda hadislerin nakline büyük özen gösterilmeli, bu konuda hadisçilerden yardım alınmalı, bu çalışmalardaki hadis kullanımları da incelenerek muhtemel yanlışlıklar tashih edilmelidir. Aksi halde geçmişte ille ve du'afâ türü eserlerde rastlanılan hataların daha ciddileri maalesef günümüzde de, çalışmamızın gösterdiği üzere, tekrar edilebilmektedir.

“Mülzak Hadis ve Metindeki İllete Dair Geçmiş ve Günümüzden İki Örneğin Tahlili”

Özet: Hadislerin nakillerinde hatalar geçmişten günümüze yapılagelmektedir. Hadisçiler bu hataların tespiti ve tashihi için büyük gayret göstermiş, yapılan hataların mahiyetini araştırmış ve bu hataları izah etmede faydalı olan istilahları geliştirmişlerdir. Bu çalışmada birisi İbn Hibbân'ın *Kitâbu'l-Mecrûhin* isimli eserinde, diğeri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an Yolu* isimli tefsir çalışmasında yer alan ve metinleri birbirine benzeyen müttefekun aleyh iki hadisin metinlerinin birbirleriyle hata sonucunda karıştırılması ile ortaya çıkan hatalı iki hadis örneği yakından incelenmiştir. Bu iki örnekteki hatanın mahiyeti hadis usûlünde bulunan müdrecü'l-ismâd, sülûkü'l-câdde, maktûbu's-sened ve mülzak hadis kavramları bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, nadir kullanılan bir hadis istilahı olan mülzak hadisin tarifi, delâleti ve kaynaklarda kullanım biçimi araştırılarak bu hadis istilahı tanıtılmıştır.

Atf: Mehmet Ali ÇALGAN, “Mülzak Hadis ve Metindeki İllete Dair Geçmiş ve Günümüzden İki Örneğin Tahlili”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/2, 2021, pp. 255-270.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İlet, Mülzak, *Kitâbu'l-Mecrûhin*, *Kur'an Yolu*.